

TIZENEGY KATOLIKUS NAGYGYŰLÉS
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

„A magyar kat[olikus] társadalmi élet legnagyobb jelentőségű megnyilvánulásai minden kétséget kizárólag az orsz[ágos] kat[olikus] nagygyűlések, melyek a háborút követő szomorú időkben, midőn a lelkek emelésére, a kat[olikus] öntudat és szolidaritás erősítésére fokozottan szükség van, csak nyernek fontosságukban és emelkednek létjogosultságukban” – írta 1927-ben Virág Ferenc pécsi püspök.¹ Véleménye pontosan érzékelteti, hogy az 1900-tól rendszeressé váló nagygyűlések történetében új korszak kezdődött 1920-ban. Az első világháborút és a történelmi Magyarország összeomlását követően a katolicizmus helyzete gyökeresen megváltozott. Ahogyan Szögi László megállapította, ekkor „már nem egy liberális politikai kurzussal vitatkozva, hanem az ún. keresztény-konzervatív kormányzattal mintegy karöltve, annak támogatásával kerültek megrendezésre a programok”.² Az 1919-ben hatalomra jutott politikai elitet és a történelmi keresztény egyházakat a közös érdekek sokrétű szövődéke kötötte össze, amelynek legfontosabb elemeit a trianoni béke revíziójának igénye, egy újabb baloldali hatalomátvétel megelőzése, illetve a társadalmi rend fenntartása jelentette. A Horthy-rendszer ezért elsőrendű szövetségesekként tekintett ezekre az egyházakra. Ennek megfelelően szerepvállalásuk, így a katolikus egyházé is, megnövekedett a dualizmus korához viszonyítva, ami az államberendezkedés szinte valamennyi területén kimutatható.³ A katolicizmus vezető személyiségei – miután az ország tragédiájáért a vallásos világkép hanyatlását és a hagyományos értékektől való elfordulást tették felelőssé⁴ – a felemelkedést az állami és társadalmi élet keresztény alapokra helyezésétől remélték, és a kezdetektől megadták a szükséges szimbolikus támogatást, erkölcsi legitimációt a hatalom birtokosainak.⁵

1 Pécsi Püspöki Levéltár [a továbbiakban: PPL] Circulares Almae Dioecesis Quinqueecclesiensis 2531/1927.

2 Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–JAMK, Esztergom, 1991. 509.

3 Minderről részletesen lásd *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. ELTE BTK, Budapest, 1997.; *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

4 *Bangha Béla*: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Szent István Társulat, Budapest, 1920.

5 A kérdésről legújabban *Turbucz Dávid*: Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok.

Az állam és a katolikus egyház együttműködése azonban a fentiek ellenére sem volt mentes a feszültségektől. Az egyik alapproblémát a királykérdés jelentette. A főpapok egy része nehezen fogadta el az egyház támaszának tartott Habsburg-dinasztia trónfosztását és a református felekezetű kormányzó uralmának állandósulását. A legitimista érzelmű püspökök és Horthy Miklós közötti viszony sokáig problematikus maradt, az államfőt csak vonakodva ismerték el.⁶ Komoly feszültségforrást jelentett továbbá a kormányzat által erőltetett „általános kereszténység”, amely az „internacionalista destrukcióval” szemben demonstratív módon kívánta felmutatni a „keresztény magyarság” – természetesen a felekezeteken is átívelő – egységét.⁷ A sűrűn megrendezett állami, katonai ünnepeken elvárásá emelték a különböző felekezetek közös részvételét, ami a katolikusokat dilemma elé állította, hiszen ha megjelentek, azzal megszértették a kánonjog más felekezetűekkel való „vallási közösködést” tiltó rendelkezését.⁸

A hatalom és a katolicizmus viszonyának kettőssége a nagygyűlések beszédeiben is visszatükröződik: a szónokok lelkes támogatásukról biztosították az államot, ha a „destrukció” különböző megjelenési formáival szembeni fellépésről volt szó, azonban – különösen az 1920-es évek első felében – gyakran fogalmaztak meg élesnek ható kritikát a kormányzati egyházpolitikával szemben, olykor sérelmeiket is felemlgetve.

A nagygyűlések szervezője: az Országos Katolikus Szövetség

1920 és 1932 között összesen tizenegy alkalommal, azaz két kivétellel minden év őszén tartottak katolikus nagygyűlést Budapesten. Először a második királypuccs és a Habsburg-ház trónfosztása miatt felfokozott politikai légkör tette lehetetlenné az 1921. november 13–15-ére előkészített nagygyűlés megtartását. Hivatalosan ugyan csak elhalasztották az eseményt, de a későbbi megrendezés terve megvalósíthatat-

Szerk. Klestenitz Tibor. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 115–128.

6 *Norbert Spannenberger*: Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance”. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006. 50.

7 *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Complex, Budapest, 2013. 198.

8 Az 1258. kánon szerint „Nem szabad a híveknek bármiképp aktívan részt venni nem katolikusok istentiszteletén”. Kánonjogi Kódex. X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve, előszóval, a források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter [Pietro Gasparri] bíboros által. Kézirat gyanánt. 498.

lannak bizonyult.⁹ A másodszor 1930-ban elmaradó nagygyűlést viszont fejedelmien pótolta a Szent Imre-év 1930 augusztusában tartott főünnepsége. A nagyszabású rendezvénysorozat nem csupán egyházi, hanem állami szempontból is fontos volt, hiszen Szent Imre személye a rendszer ifjúságpolitikáját jelképezte, és a számos külföldi vendég miatt jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki.¹⁰

A nagygyűléseket továbbra is az Országos Katolikus Szövetség (továbbiakban: OKSZ) rendezte, amelynek tevékenységét már az első világháborút megelőzően sem övezte általános meglepedettség.

Az OKSZ a világháborút követően megkísérelte korszerűsíteni szervezetét. 1920-ban a püspöki kar támogatásával hitbuzgalmi, közművelődési, szociális és nemzetközi szakosztályt létesített.¹¹ A változtatás nyilvánvalóan a nagygyűlésen megkezdett munka folyamatossá tételét célozta. A reform azonban a jelek szerint nem váltotta be a reményeket. A befolyásos jezsuita páter, Bangha Béla az 1922. októberi nagygyűlés megnyitására azt írta, hogy „még igazi eleven középpontja sincs a katolikus mozgalmainknak” és „a szép szavak[nak] és szónoklatoknak nincs kellő gyakorlati hatásuk, a »határozatoknak« nincs semmi fogható értékük, mert nincs végrehajtó szerv, mely ezeket a határozatokat tetté is váltaná”.¹² A nagygyűlés bezárása után közvetlenül összeült püspökkari tanácskozáson Bárdos Remig panonhalmi főapát is szóba hozta e problémát mint gyakran felmerülő panaszt. Javaslata nyomán Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök vezetésével, Zadravecz István tábori püspök és Bárdos részvételével bizottságot küldtek ki, hogy egy „életképes központi katolikus végrehajtó szerv” létrehozásáról tanácskozzon.¹³

A püspökkari bizottság munkájáról Prohászka 1923 márciusában küldött beszámolót a hercegprímásnak. Ebben azt írta, hogy az OKSZ képviselőivel való egyeztetés után az a vélemény alakult ki, hogy új szerv felállítása nem szükséges. Mindössze a nagygyűléseket rendező bizottságot kell kiegészíteni néhány új taggal, köztük egy-két püspökkel. E szerv feladata lenne, a katolikus nagygyűlés témáinak kijelölése mellett, hogy gondoskodik a nagygyűlési határozatok eljuttatásáról az illetékes állami szer-

9 Prímási Levéltár [a továbbiakban: PL] Cat. D/c 3567-1921. Hindy Zoltán Csernoch János prímásnak, 1921. november 7.; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. köt. Összeáll. Beke Margit. Aurora, München–Budapest, 1992. 91.

10 *Csíky Balázs*: Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. Szerk. Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Pécs, 2012. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) 137.; *Demeter Zsófia*: „Szent Imre, Isten leventéje”. A Szent Imre jubileumi év. In: Szent Imre 1000 éve. Székesfehérvár 1000–2007. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. DVD-ROM. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2007. 6–9., 18–27.; *Gergely Jenő*: Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938. Kossuth, [Budapest,] 1988. 33.

11 A magyar katolikus i. m. 62.

12 *Bangha Béla*: Tespedés vagy hitvallás. In: Bangha Béla összegyűjtött munkái. S. a. r. Bíró Bertalan. Szent István Társulat, Budapest, 1941–1943. [a továbbiakban: BBÖM] XVIII. kötet. 423.

13 A magyar katolikus i. m. 108.

vekhez (nemzetgyűlés, kormány, megyék), illetve „a vidéki akciókba” „a főpásztorok engedélye s útmutatása mellett [...] kath[olikus] napok tartása s az egyesületben, körökben alkalmas népszerűsítésük által”.¹⁴ Prohászka ugyanakkor jelezte, hogy Zadravec saját memorandumot fog küldeni a kérdéssel kapcsolatban. A tábori püspök ebben mindenekelőtt megállapította, hogy a hívő társadalom egy „katolikus unió” létrehozását kívánja. Ezt a püspökkari bizottság tagjai az OKSZ vezetőivel való tárgyalások után reális lehetőségnek találták, azonban attól tartottak, hogy e törekvést „esetleg arra nem hivatottak kihasználni, vagy teljesen jóakarátú egyének egyöntetűség nélkül csinálják meg”. A sikert csak úgy látták elérhetőnek, ha az új szerveződés élén „a hivatalos katolikus vezetőség áll, az egyöntetűen eljáró püspöki kar”. Ennek megvalósítására Zadravec memoranduma szerint két elképzelés merült fel. A Prohászka által elküldött javaslatot a tábori püspök úgy fogalmazta meg, hogy az országos nagygyűléseket továbbra is a korábbi módon tartják meg, de a határozatokat ezután minden egyházmegye átveszi, a püspök vezetésével tartott egyházmegyei katolikus napon megszervezi a végrehajtást, amiről jelentést tesz a központnak. A második javaslat, amely minden bizonnyal Zadravec saját elképzeléseit tükrözi, az egyéni munkára alapozott. Egy olyan központ alapítását vette tervbe, „mely nem kijátszott politikusokból áll”, hanem elismert klerikusokból és világiakból, akik a püspöki kartól kapnak felhatalmazást. „E centrum önmagából állítson egy-egy egyént a katolikus élet egyes megnyilvánulásainak élére (pl.: pedagógia, hitbuzgalmiak, növédelmiek, szociális, sajtó stb. ügyek). Egy-egy ilyen főnök [...] beszervezze diocezenként¹⁵ s mégis centralizálva az illető szakosztály vezető embereit.” Zadravec szerint „ez egyéni munka kellő időben ad majd tömegeket is – míg az első propozíció tömegmunkája vajmi ritkán ad égető szükség esetén tette kész egyéneket”. Úgy vélte ugyanis, hogy az egyháznak pillanatnyilag tömegei vannak csak, de öntudatos hívei nincsenek, ami a világi „vezéreket” is belekényszeríti a „liberális közönyösségbe”. Ezért „egymást ismerő, lelkét egymással kicserélő, egymást fedező vezetőség” megteremtését tartotta a fő feladatnak, mert e mögé „rövidesen öntudatos tömeg is sorakozik”.¹⁶

Az 1923. május 16-i püspöki konferencián – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – Zadravec második javaslatáról nem tárgyaltak, csak a bizottság közös, Prohászka által is ismertetett álláspontjáról. Az, hogy a nagygyűlések szervezése továbbra is az Országos Katolikus Szövetség kezében maradjon, ezenkívül minden egyházmegye küldjön képviselőt Országos Katolikus Szövetség szakosztályaiba, arra utal, hogy az OKSZ a háttérben is sikeresen lobbizhatott az új katolikus csúcsegylet tervével szemben. A bizottság javaslatait a püspöki kar „tudomásul vette”, tehát meglehetősen tartózkodóan fogadta. Nem hozott döntést a nagygyűlési határozatokról tár-

14 PL Cat. D/a 1008-1923. Prohászka Ottokár 1923. március 30-i levele Csernoch Jánosnak.

15 Egyházmegyeként.

16 PL Cat. D/c 1578-1923. Zadravec István a püspöki karnak 1923. május 15.

gyaló egyházmegyei katolikus napok megrendezéséről, csupán az egyházmegyei megbízottak kinevezésére tett ígéretet.¹⁷

Nem meglepő, hogy a bizottság által felvetett egyházmegyei napok megrendezésére a püspökök nem vállaltak kötelezettséget. Itt ugyanis olyan nagygyűlési határozatok végrehajtásáról kellett volna kötelező jelleggel gondoskodniuk, amelyek tartalmára semmilyen intézményes befolyásuk nem lett volna. Így elszigetelt maradt a bizottság egyik tagjának, Prohászka Ottokárnak a kezdeményezése is, aki – bizonyára a példaadás kedvéért – 1923-ban több vidéki egyházmegyei nap tartásáról rendelkezett, hogy azon „határozatokhoz, melyekhez a nagy kat[olikus] tömegmegmozdulás és általános tömegtudat szükséges, s melyek meg nem valósulnak, míg a közfelfogásba át nem megy megvalósulásuk szükségessége, köztudatot, közlekedést teremtsenek”.¹⁸

A nagygyűlési határozatok végrehajtását célzó reformkísérlet tehát a püspöki kar többségének ellenállásán megbukott. Ez jól mutatja, hogy az egyházi hierarchia féltékenyen őrködött jogosítványain, és igyekezett fékezni az egyházban érvényesülő demokratizálódási törekvéseket, amelyek a világiaknak nagyobb szerepet juttattak volna.¹⁹ Ez azonban azt is jelentette, hogy a nagygyűlések hagyományos szakosztályi ülései, ahol a határozatokat megfogalmazták, értelmüket veszítették, hiszen az OKSZ – ahogyan a dualizmus korának tapasztalatai bőségesen dokumentálták – nem tudta ezeket átültetni a gyakorlatba. A szakosztályi üléseket utoljára 1923-ban rendezték meg, ezután egyszerűen kihagyták a programból. Bangha Béla szavaival élve: „kiderült, hogy a végrehajtás nem felelt meg a szépen kicirkalmazott határozatoknak s évről évre újból ugyanazokat a határozatokat kellett megismételni”.²⁰

Az 1923. májusi püspöki konferencián ugyanakkor a javaslatokat kidolgozó bizottság tagjait felkérték arra, hogy a főpapság szempontjait képviseljék az OKSZ mellett.²¹ Ez – úgy tűnik – legalább formálisan megvalósult, mert 1925-ből is van olyan forrás, amely arra utal, hogy püspökkari határozat alapján a tábori püspök részt vett az OKSZ-nél az ügyek irányításában.²² Ugyanakkor tanulságos és a püspöki ellenőrzés szakadozottságára utal, hogy az 1928 októberében tartott püspökkari ülésen, feltehetően Serédi Jusztinián érseki kinevezéséhez köthetően, ismét – de az előzmények említése nélkül – felmerült az az ötlet, hogy az OKSZ mellé „az ügyek irányítására és intézésére alkalmas papi személyt” küldje-

17 A magyar katolikus i. m. 117.

18 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár [a továbbiakban: SzfvPL] 540 C 974-1923. Jegyzőkönyv a székesfehérvári egyházmegyei kath. egyesületek központi bizottságának gyűléséről, 1923. május 14.

19 *Spannenberger, N.*: i. m. 163.

20 *Bangha Béla*: Seregszemle. In: BBÖM XVIII. köt. 444.

21 A magyar katolikus i. m. 117.

22 PL Cat. D/c 2462-1925.

nek ki, akit a hercegprímás nevezne ki az OKSZ egyházi tanácsadójának. Erre a feladatra Serédi egy évvel később Hász István tábori püspököt kérte föl.²³ Serédi a nagygyűléseket igyekezett más módon is kontroll alá vonni. 1932-ben, de esetleg már korábban is, előre bekérte és véleményezte a nyilvános ülések beszédeit.²⁴

A korszak nagygyűléseinek így két fő funkciója maradt, amelyek szorosan összefüggtek egymással. Egyrészt a tömegek felvonultatásával demonstrálták a katolicizmus társadalmi támogatottságát és az egyház befolyását, másrészt ezzel nyomatékosították a szónokok fellépését, akik mintegy megfogalmazták a katolikus közvéleményt, vagyis értékelték a közéleti folyamatokat, hangot adtak a sérelmeknek és az állammal szembeni elvárásoknak. A nagygyűlések megszervezése, a tömegek felvonultatása kemény munkát, sok tervezést kívánó folyamat volt, és tulajdonképpen már önmagában az is komoly sikert jelentett a katolicizmus számára, ha az impozáns külsőségeket sikerült megteremteni. Ugyanakkor az 1920-as évek nagygyűléseinek karakterét alapvetően meghatározta, hogy nem követték konkrét tettek az elhangzott szép szavakat. Felerősödtek azok a hangok, amelyek a rendezvényeket látványos, de értelmetlen demonstrációkként, a „hurrákatolicizmus” megnyilvánulásai-ként értékelték.²⁵ Ismét Banghát idézve: „Katolikus nagygyűlés vezető gondolat s tenni akaró, cselekvési vágytól izzó központ nélkül nem is lehet egyéb retorikai versenyfutásnál. [...] A nagygyűlések elé majd csak akkor mehetünk konkrét eredmények reményével, ha van határozott mondanivalónk, ha vannak biztosan kítűzött célpontjaink, ha elérhető s megvalósítani szándékolt feladataink egész sorozatával szemben vannak határozott s kiforrott indítványaink.”²⁶ Erre csak azután nyílhatott esély, hogy 1932-ben az Actio Catholica²⁷ (a továbbiakban: AC) megalapításával létrejött a régóta óhajtott központi intézmény, amely a következő évben átvette a nagygyűlések szervezését.²⁸

23 A magyar katolikus i. m. 233., 266.

24 PL Cat. D/c 3005-1932. Serédi Jusztinián 1932. október 11-i levele Zsembery Istvánnak.

25 Ez a fogalom – a nagygyűlések értékelése kapcsán – már a dualizmus éveiben megszületett. *Notter Antal*: Hurrá-katolicizmus. Egyházi Közlöny, 1905. szeptember 29. 613.

26 *Bangha Béla*: Két nagygyűlés. BBÖM XVIII. köt. 440., 442.

27 Katolikus Akció (latin elnevezése alapján elterjedt rövidítéssel: AC): a világi hívek társadalmi tevékenységét, az egyesületek és mozgalmak életét koordináló, egyházi irányítás alatt álló szerv. XI. Pius pápa indította el 1922-ben, Magyarországon helyi kezdeményezések után a püspöki kar 1932-ben hozta létre országos központját. Történetéről lásd: *Gianone András*: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010.

28 *Gianone András*: Hagymány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértési Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Pécs–Budapest, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) 445–462.

A nagygyűlések lefolyása

Az országos katolikus nagygyűlések alapvetően négyféle rendezvényből álltak össze. A nagygyűlés katolikus jellegét hangsúlyozták az olyan hitéleti események, mint a szentmise, a szentségimádás és a körmenet. A nagygyűlés közéleti jellege elsősorban a reprezentatív, úgynevezett nyilvános üléseken érvényesült, amelyeken kizárólag az előre kijelölt szónokok beszélhettek és csak belépőjeggyel lehetett részt venni. A korszak elején, amint említettük, még tartottak – a dualizmus korához hasonlóan – szakosztályi tanácskozásokat, amelyeken a szakértők által beterjesztett határozati javaslatokról a résztvevők érdemi vitát folytathattak, és ahol a katolikusok által követendő társadalmi célkitűzéseket rögzítették, de ezek a tanácskozások 1924-től eltűntek a nagygyűlési programból.

Utolsó rendezvénytípusként a jelentősebb katolikus egyesületek gyűléseit kell megemlíteni. A nagygyűlés négy napja alatt ugyanis számos tanácskozást és más eseményt tartottak a különböző hitbuzgalmi, szakmai és társadalmi szervezetek. Ezeket a rendezvényeket az OKSZ helyezte el a nagygyűlés időrendjében:²⁹ általában szombat délután, vasárnap este, illetve hétfő és kedd délelőtt és kora délután szerepeltek a programban. Egyes egyesületi rendezvényeknek az egész korszakban rögzített helye volt a nagygyűlés rendjében, mások időpontja olykor évről évre változott.

A többnyire négynapos nagygyűlések szombaton kezdődtek. Ekkor tartották – 1925-öt leszámítva – a nagygyűlés „*Veni Sancte*”³⁰ nyitómiséjét és néhány egyesületi rendezvényt, amelyek közül a legjelentősebb a Katolikus Népszövetség díszgyűlése volt a Vigadóban.³¹

Vasárnap délelőtt szintén a Vigadóban rendezték meg a nyilvános megnyitóülést, délután pedig – 1932 kivételével – a nagygyűlés leglátványosabb programjának tekinthető eucharisztikus, azaz az Oltáriszentséget kísérő körmenetet, amelyen százezres tömeg vett részt. Az útvonal 1923-ra véglegesült: a Szent István-bazilikából indult a Parlament elé. A dualizmus korához képest új helyszín kiválasztása egyértelműen az egyház közéleti-politikai igényeinek megerősítése, egyfajta szimbolikus térfoglalási kísérlet volt. A jelképes helyszínválasztás értelmezése egyértelmű: a katolikusok ezzel kifejezték igényüket, hogy Jézus Krisztus irányítsa „az egész magyar

29 Nemzeti Újság, 1925. szeptember 23. 10.

30 *Veni Sancte: a Jöjj el, Szentlélek Isten...* kezdetű pünkösdi szekvencia, amely a Szentlélek segítségül hívására használatos, ugyanígy nevezik a tanév elején és általában minden fontosabb esemény kezdetén tartandó szentmiséket is.

31 A Katolikus Népszövetség 1907-ben alapított katolikus társadalmi szervezet, amely virágkorát az 1910-es években élte, a Horthy-korszakban jelentősége csökkent, tevékenysége formálissá vált. *Gergely J.: A katolikus egyház i. m. 131–139.*

életet”.³² A dualizmus időszakától eltérően a korszakban a szociáldemokrata munkásság ellenakcióitól nem kellett tartani, mert az 1921-es Bethlen–Peyer-paktum nem engedélyezte számukra az utcai gyűléseket.³³ A minél látványosabb tömegfelvonulás megszervezése céljából az OKSZ széles körű propagandával igyekezett mozgósítani az egyház tömegeit. Az esztergomi érsek az eseményre kirendelte a budapesti katolikus középiskolák diákságát, és – püspöktársaival együtt – felhívta a plébánosok figyelmét, hogy híveiket a körmeneten való részvétellel buzdítsák.³⁴ Természetesen számítani lehetett a gyűléseiket tartó katolikus egyesületek tagságára is, hiszen ők eleve a társadalmilag aktívabbak közül kerültek ki. Az eucharisztikus körmenetet este még néhány egyesületi rendezvény követte, mint például 1929-ig az Országos Pázmány Egyesület irodalmi estje vagy 1927-től a bányászgyűlés.

A vasárnapi, látványos ünnepek után hétfőn szűkebb körben zajló üléseken folytatódott a nagygyűlés. A reggeli misét az eucharisztikus gyűlés követte az Örökimádás-templomban. Ezután, illetve részben vele párhuzamosan, különféle katolikus szervezetek üléseztek, amelyek közül ki kell emelni a Magyarországi Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségét. A kevesebb embert mozgató gyűlések mellett hétfőn is helyet kaptak nagyobb rendezvények, mint a délutáni második nyilvános ülés a Vigadóban, a szentségimádás, és többnyire ezen a napon szerepelt a programban a nagygyűlés díszhangversenye.

Kedd délelőtt celebrálták a nagygyűlés záró miséjét, a *Te Deumot*,³⁵ majd a hétfői naphoz hasonlóan katolikus szervezetek sora gyűlésezett. Délután tartották a nagygyűlés záróülését a Vigadóban, majd ezt követte 1926-tól kezdődően az esti gyertyás körmenet a Gellért-hegyi Sziklatemplomhoz. 1929-ig a nagygyűlés záró programja volt a díszlakoma, amelyet a korszak utolsó két nagygyűlésén – feltehetően a gazdasági válság miatt – már nem rendeztek meg.

Bár nem tartozott a nagygyűlési programhoz, de szervesen hozzákapcsolódott, hogy általában annak lezárását követően, szerdán tartotta szokásos őszi tanácskozását a budai hercegprímási palotában a püspöki kar, kihasználva azt, hogy tagjai a katolikus nagygyűlés alkalmából a fővárosban tartózkodnak.³⁶

32 Bangha Béla ígét hirdet. Nemzeti Újság, 1928. október 9. 11. Serédi Jusztiniánnak az Országház előtti téren 1929-ben elhangzott beszédét lásd: Nemzeti Újság, 1929. október 29. 17.

33 A korábbi szociáldemokrata ellenakciókra lásd: *Klestenitz Tibor*: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: A médiatörténet és az egyháztörténet i. m. 53–56. A Bethlen István miniszterelnök és Peyer Károly szociáldemokrata pártvezér által 1921. december 22-én aláírt egyezmény szövegét lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL] K 808. Miniszterelnökség. Bencs Zoltán miniszteri tanácsos iratai. – 38. ó. e. http://www.polhist.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=350:a-bethlen-peyer-paktum-jegyzknyve-1921.-december-22.&id=10:altalanos-2011&Itemid (letöltés: 2013. december 11.).

34 Vö. Mészáros János érseki helytartó rendeletének szövegét. Nemzeti Újság, 1926. október 26. 2.

35 *Te Deum*: a *Téged Isten, dicsérünk...* kezdetű hálaadó ima, így nevezik a hálaadó szentmiséket is.

36 Nemzeti Újság, 1922. október 12. 3.

A nagygyűlések megszokott rendjében kétszer történt komolyabb változás. Először az 1928. október 4. és 9. között tartott nemzeti eucharisztikus kongresszus módosította a megszokott programot. Ezt az eseményt szándékolt átfedésben rendezték az október 7. és 9. között tartó nagygyűléssel,³⁷ amelyek együtt – a korabeli egyházi és világi sajtó szóhasználata szerint – „katolikus hetet” alkottak.³⁸ A másik fontos változás 1932-ben a párhuzamos ülések intézményével való kísérletezés volt. Ekkor a pesti Vigadóban rendezett nyilvános ülések mellett, amelyek hagyományosan a társadalmi elit és a középosztály számára szolgáltak fórumként, öt további helyszínen is üléseztek: az óbudai katolikus egyházközség kultúrházában, a budai Vigadóban, a Székesfővárosi Népszálló Nagytermében, a MÁV Északi Főműhely Törekvés kultúrtermében, valamint az Állami Gépgyár lakótelepének dísztermében. A szónokok a munkanélküliség elleni harccal, a hitetlenség elleni küzdelemmel és a katolikus öntudat erősítésével foglalkoztak.³⁹ Mint ebből is látszik, ezek az ülések a gazdasági világválság társadalmi következményeire kívántak reagálni: a szervezők ismét indokoltak látták a nagygyűléseket közelebb vinni a hétköznapi emberek problémáihoz. Bangha Béla kifejezetten örömdetesnek látta a Vigadóból való kilépést: azt, hogy a nép széles tömegeinek a perifériákon tartsanak gyűléseket. Helyeselte az eucharisztikus körmenet időpontjának délelőttre történő helyezését is, hogy így a szentmise beilleszthető legyen a programba.⁴⁰

A hazai nagygyűlések 1920 és 1932 közé eső szakasza elsősorban a *tömegrendezvényé válás* korszakaként jellemezhető, ami igen látványos változást eredményezett a dualizmus kori szerény előzményekhez képest. A katolikus társadalmi szervezkedés egységesítésének elmaradása és egyes szélesebb közérdeklődésre számot tartó témák elhanyagolása miatt (mint például a papság és a hívek között sok feszültséget okozó párbér⁴¹ megváltása) azonban a nagygyűlések – ahogyan néhány éles szemű megfigyelő rámutatott – továbbra is bizonytalan alapokon álltak. Glattfelder Gyula csanádi püspök az 1924-es nagygyűlés egyik kísérőrendezvényén arra intett: „Ne tévesszen meg bennünket a látvány, hogy tömegek vannak a zászlók alatt, mert sajnos sokan ezek közül konjunktúrákból jöttek oda.” Ezért azt sürgette, hogy a résztvevőknek „az eszmék iránt való érdeklődését mélységes meggyőződésé kell fejleszteni.”⁴²

37 Nemzeti Újság, 1928. szeptember 30. 10.

38 Lásd például: Nemzeti Újság, 1928. október 6. 1.; Az Est, 1928. október 10. 2.

39 Nemzeti Újság, 1932. október 18. III–IV.

40 *Bangha Béla*: A katolikus nagygyűlés elé. Nemzeti Újság, 1932. október 16. 1.

41 Egyfajta egyházi adó, a plébános évenkénti járandósága, amelyet házaspároktól (néhol özvegyektől is) terményben vagy készpénzben kapott.

42 Nemzeti Újság, 1924. október 15. 6.

A nagygyűlési beszédek tematikái

A különféle nagygyűlési rendezvényeken tartott szónoklatok közül az OKSZ által 1926 és 1931 között kiadott Magyar Katolikus Almanachok két típust emeltek ki: az egyházi beszédeket, azaz a szentmisék, illetve a körmenetek alatt tartott szentbeszédeket, valamint a nyilvános ülések beszédeit. Ezeken kívül a különféle egyesületi rendezvényeknek is nélkülözhetetlen részeit alkották a szónoklatok.

A társadalmi, közéleti szempontból legnagyobb jelentőségű nagygyűlési beszédek a három nyilvános ülésen hangzottak el. Egy nagygyűlésen 12–15 ilyen szónoklatot tartottak, amelyek meglehetősen különböző témákat öleltek fel. Így például az 1926. évi nagygyűlés második ülésén szó esett a kanadai magyar katolikusok helyzetéről, az egyházművészet jelentőségéről, a katolikus irodalomról, a katolicizmus és a politika viszonyáról, valamint Krisztus királyságáról.⁴³ A korszakban többen (így Bangha Béla és Haller István) is javasolták, hogy egy nagygyűlés csak egy témával foglalkozzon, de ez majd csak 1932 után, az Actio Catholica színre lépésével valósult meg.⁴⁴

A nagygyűléseken a szónokok egy része valamilyen aktuális egyházi eseményről emlékezett meg, mint például 1925-ben Hamvas Endre Canisius Péter szentté avatásáról, 1926-ban Apponyi Albert az előző évben kihirdetett *Quas primas* enciklikáról vagy 1927-ben Zichy János két főpap, Csernoch János és Prohászka Ottokár haláláról. Hasonló megemlékező beszédeket tartottak egyes évfordulók alkalmával: 1926-ban Szent Ferenc halálának hetedik, illetve a Káldi-féle bibliafordítás harmadik, 1928-ban és 1929-ben a bencés „rendalapítás” tizennegyedik vagy 1931-ben Szent Erzsébet és Páduai Szent Antal halálának hetedik centenáriumáról. Az évfordulós megemlékezések során természetesen aktuális kérdések is szóba kerültek. Ugyanakkor a közéleti szempontból legjelentősebb, a katolikus elitet leginkább foglalkoztató témák – mint például a királykérdés, a protestánsokhoz való viszony, a trianoni békeszerződés, a liberális házassági törvény problémái, a sajtóügy, a szociális kérdés és a világi hívek megszervezése – több nagygyűlésen is visszaköszöttek.

43 XI. Pius pápa *Quas primas* kezdetű, 1925. december 11-én kiadott apostoli körlevelében rendelte el Krisztus király ünnepét, amelyet eredetileg október végén, a Mindenszentek ünnepét megelőző vasárnap tartottak, s csak a II. vatikáni zsinatot követő liturgikus reform helyezte át az adventet megelőző vasárnapra.

44 *Bangha Béla*: Két nagygyűlés. [1922], *Bangha Béla*: A kettős katolikus nagygyűlés [1928], BBÖM XVIII. kötet. 432–442., 445–449.

A királykérdés

Az apostoli királyság eszméje és a főkegyúri jogok miatt a magyar katolicizmus erősen összefonódott a Habsburg-dinasztiával. Károlyi József gróf indokoltan állapította meg az 1923-as nagygyűlésen, hogy a katolikusok a királlyal együtt elvesztették egyházuknak az ország belső életében elfoglalt vezető szerepét,⁴⁵ vagyis a bevett felekezetek között elfoglalt „első az egyenlők között” helyzetüket is. A katolikus elit 1920-ban a királyság helyreállítását remélte, és Horthy Miklós kormányzóságát csupán ideiglenes megoldásként támogatta. Ezért komoly csapást jelentett számukra IV. Károly király két visszatérési kísérletének kudarca (1921 márciusában és októberében), amit november 6-án – az antanthatalmak nyomására – a Habsburgok trónfosztásának törvénybe iktatása követett.⁴⁶

Az 1922 októberében megtartott nagygyűlésen Zichy János meleg hangon emlékezett meg az április 1-jén elhunyt IV. Károlyról, utalva arra, hogy a családjában élő szellem „a legitimitás szárnyain lesz hivatva tovább is lebegni” a nemzet felett.⁴⁷ A királyi család iránti szolidaritás kinyilvánítása állandó elemmé vált: 1922-ben a nagygyűlés – a szokásos, a pápához és az államfőhöz intézett táviratok előtt – üzenetben köszöntötte Zita királynét és kifejezte együttérzését a gyászban.⁴⁸ A következő évben erőteljes jelzés volt, hogy az elnöki funkciót Albrecht főhercegre bízták. 1925-ben Zichy János elnöki indítványára a nagygyűlés ismét köszöntötte a „számkivetettségben élő királyi családot”, a közönség soraiban pedig hosszan éltették a legitimnek tartott királyt, „II. Ottó”-t.⁴⁹ 1927-ben Huszár Károly már arról beszélt, hogy Ottó főherceg, mint Szent Imre utóda, „honvágytól gyötörve várja azt a napot, amikor hazája felszabadul az ellenség nyomása alól és Szent István népe hazahívja őt”.⁵⁰ Mint e kiragadott példák is érzékeltetik, a nagygyűlések hangadói között a legitimizmus képviselői alkották a többséget.

A trianoni béke revíziója

A királyi hatalom betöltésének kérdése tehát komoly feszültségforrást jelentett, ugyanakkor a nagygyűlések szónokai az államhatalmat feltétlenül támogatásra méltónak tartották, amennyiben a trianoni határok revíziójáról és a „destruktív” irányzatokkal

45 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 9.

46 Minderről részletesen lásd *Ormos Mária*: „Soha, amíg élek...” Az utolsó koronás Habsburg puccs-kísérletei 1921-ben. Pannónia Könyvek, Pécs, 1989.

47 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 3.

48 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 4.

49 Nemzeti Újság, 1925. október 12. 18.

50 *Huszár Károly*: A család válsága és a katolicizmus. Magyar Katolikus Almanach II. évfolyam 1928. Szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Stephaneum, Budapest, 1928. 357.

szembeni fellépésről volt szó. A Horthy-korszakra, különösen annak első felére meghatározó befolyást gyakoroltak a megelőző történelmi kataklizmák: a világháború óriási és értelmetlennek bizonyuló vér- és anyagi áldozatával, a Tanácsköztársaság kommunista kísérlete és a trianoni békeszerződés, amelyet az ország lakossága politikai hovatartozástól függetlenül nem tudott elfogadni. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy a korszakban valamilyen mértékben szinte mindenki irredentának tekinthető, így természetes, hogy mint a kor legtöbb társadalmi eseményét, a katolikus nagygyűléseket is áthatotta az *irredentizmus*, az elvesztett területek visszaszerzésének vágya.

A nagygyűlések szónokai rendszeresen megemlékeztek Trianon igazságtalanságáról és vigasztalták hallgatóságukat a szebb jövő, vagyis Nagy-Magyarország feltámadásának ígéretével. Különösen nagy visszhangot keltett Lorenzo Schioppa pápai nuncius, aki 1924-ben – az egyébként olasz nyelvű – beszédét az úgynevezett *Magyar Hiszekegy* zárómondatával, ráadásul magyarul kezdte.⁵¹ Ez nagy feltűnést váltott ki, nemcsak a nagygyűlés közönsége körében, hanem a román politikai életben is. Bár a nuncius beszédében nem politikai kérdésekről, hanem a hitéleti megújulásról szólt, a bukaresti külügyminisztérium hivatalos panaszt tett az ügyben a vatikáni államtitkárságon, amely hozzájárulhatott Schioppa visszahívásához.⁵²

A nagygyűlés szónokai többször is foglalkoztak a Trianon által okozott csapásokkal, kiemelten a katolikus egyházat ért veszteségekkel. Károlyi József 1923-ban, Krüger Aladár 1925-ben vette számba, hány egyházmegye került teljes egészében idegen uralom alá, hány egyházmegyét szakított részekre a békeszerződés és ezek közül hánynak került a székhelye is a határon túlra.⁵³ Beszéltek az utódállamokhoz került katolikusok problémáiról, többek között az egyházi birtokok és iskolák elvételéről, valamint a vallásgyakorlás nehézségeiről. Ugyanakkor azzal igyekeztek vigasztalni magukat és közönségüket, hogy az elcsatolt területek nem magyar nemzetiségű katolikus népessége az egyház integratív ereje miatt továbbra is a magyar állameszme híve maradt és visszasírja a magyar uralmat.⁵⁴ Zadravecz István táborigénybíró például úgy vélte, „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlopa, megcsönkítésünknek élő tilalomfája.”⁵⁵

51 A „Hiszek Magyarország feltámadásában” elmondása hirtelen ötlet lehetett, hiszen a beszéd eredeti, gépelt kéziratára a magyar nyelvű mondat kézzel írva, feltehetően utólag került rá. Archivio Segreto Vaticano Archivio della Nunziatura in Ungheria [a továbbiakban: ASV ANU] busta 11. fasc. 2/4. ff. 102–104.

52 ASV ANU busta 11. fasc. 2/3. Mailáth Gusztáv Károly 1924. november 16-i levele Lorenzo Schioppának. ff. 82–83., uo. Pietro Gasparri 1925. január 6-i levele Lorenzo Schioppának f. 89.; MNL OL K 105. 35. cs. M-2. Scitovszky Tibor 1925. február 13-i levele Bornemissza Gyulának.

53 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 9., 1925. október 13. 24.

54 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3., 1922. október 11. 3., 1925. október 13. 23.

55 Nemzeti Újság, 1922. október 11. 3.

Károlyi József a történelmi Magyarország feldarabolásához hozzájáruló nemzeti ségi kérdés kapcsán – mintegy önvizsgálatot tartva – megpróbálta a katolikus egyházat úgy beállítani, hogy az a nemzetiségeket igyekezett mindig tiszteletben tartani, és nem felelős a dualizmus korszakában egyre erősödő nemzetiségi elnyomásért és erőszakos magyarosítási kísérletekért.⁵⁶ Mindezt az 1920-as évek elején alátámasztotta, hogy – a korábbi hagyományt folytatva, egyben illeszkedve a kormányzat stratégiájához, amely a hazai nemzetiségek igényei iránti nyitottságot kívánta demonstrálni – továbbra is megrendezték a német és a „tót” nemzetiségi üléseket, ahol a résztvevők lelkesen hitet tettek a magyar állameszme mellett.⁵⁷ Egyes szónokok úgy vélték, hogy ha az államközi viszonyokat a kereszténység és nem a liberalizmus szellemisége hatotta volna át, akkor a béke is méltányosabb lett volna. Mikes János szombathelyi püspök ennek a gondolatnak a jegyében aktualizálta a tizedik parancsolatot: „a szomszéd népnek se kívánd meg se hegyeit, se folyóit, se erdeit, se rónáit és határait...”⁵⁸

A „zsidókérdés”

A korabeli magyar társadalmat sokkoló események, mint az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a trianoni béke okainak keresése közben egyes szónokok, különösen az 1920-as évek legelején, előszeretettel firtatták a zsidóság feltételezett „felelősségét”. A budapesti Keresztény Községi Párt vezére, Wolff Károly például 1920-ban összemosta a zsidóságot és a korszakban rendkívül népszerűtlen, gyakran Trianon bűnbakjának kikiáltott szabadkőművességet. Azt állította, hogy a páholyok szertartásai „héber eredetűek”, és azok működését a háttérből „a zsidók” irányítják.⁵⁹ 1920-ban Krüger Aladár nemzetgyűlési képviselő, két évvel később pedig Zadravec István tábori püspök – a korszakban széles körben elterjedt, sztereotip véleménynek hangot adva – a Tanácsköztársaságot azonosította a zsidósággal.⁶⁰ Zadravec püspök az 1919-es eseményeket egyfajta rejtett vallásháborúként értelmezte, mint amikor „a kenyérharc leple alatt a diktátorságért küzdő judaizmus a gyűlölet vörös lángjában az izzó kohók s kalapácsosok tömegei lelkében elhamvasztotta, vagy legalább is bekormozta a fehér oltárokat”.⁶¹ Ezt a felfogást

56 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 9.

57 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 2.

58 Nemzeti Újság, 1932. október 18. VI.

59 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3. Wolff a zsidóságot és az – általa a kommunizmus előfutárának nevezett – szabadkőművességet 1932-es beszédében is összemosta. Nemzeti Újság, 1932. október 19. 7.

60 Többek között Jászi Oszkár is így írt róla emlékiratában. *Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* ÁKV–Maecenas, Budapest, 1988. 129.

61 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3., 1922. október 17. 3.

tükrözte Prohászka Ottokár 1920-as beszéde is, amely az antiszemitizmust a nacionalizmusból fakadó „megérthető reakció”-nak nevezte. Bár arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy a keresztény nemzeti kultúrát valójában nem „a zsidó” fenyegette, hanem a materializmus, a „rossz filozófia”, a szociáldemokrácia, a szovjeturalom; de ezzel együtt is „természetes”-nek vélte, „hogy ezekben a zűrzavaros időkben [a Tanácsköztársaság idején] Izrael nyomorult és degenerált népe mohón halászott potyákak után a zavarosban”.⁶²

Az 1920-as nagygyűlés kísérőrendezvényein két esetben is magasra csaptak az indulatok, amit a jelen lévő Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter igyekezett lecsillapítani. A katolikus ifjúság nagygyűlésén Sülle József, a Szent Imre Kör főtitkára a kor jellegzetes frázisaival arról beszélt, hogy a diákság fegyverrel öröködik Budapesten, ha „még egyszer közelednek a »kísértetek«, minden támadásuk meg fog törni a keresztény magyar diákság halálmegvető kötelességtudásán”. Haller erre reflektálva kifejtette, hogy valóban Magyarország rekrisztianizálására van szükség, de „nem szabad olyan eszközökkel élni, amelyek nem felelnek meg a keresztény morálnak és Krisztus tanításának”. Kijelentette, hogy az ifjúság túlzásait nem helyesli, de megérti, és azt kérte, hogy a további „harcot” bízzák a Nemzetgyűlésre.⁶³ Amikor pedig a Katolikus Tanáregyesület díszközgyűlésén Usetty Ferenc nemzetgyűlési képviselő, a *numerus clausus*⁶⁴ előadója amiatt panaszkodott, hogy szerinte a matematikatanárok kilencvenöt százalékáa zsidó, és követelte, hogy a zsidó középiskolai tanárok csak nemzetiségi arányszám szerint taníthassanak, Haller „orvoslást” ígért ugyan, de hangsúlyozta, hogy a „reformhoz” idő kell.⁶⁵

A későbbiekben, a bethleni konszolidáció megszilárdulásával párhuzamosan a „zsidókérdés” felelmegetése fokozatosan kikopott a nagygyűlésekről. Csak néhány keresztényszocialista vetette fel néha, már nem elsősorban politikai, inkább szociális jelentőséget tulajdonítva neki. Krüger Aladár például 1923-ban kijelentette: a szociális kérdés faji kérdés is. Értelmezése szerint a katolikusok ezt már a

62 Prohászka beszédét eltérően értelmezi *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Budapest–Győr. 2012. 423–424. és *Mózessy Gergely*: Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken. In: Prohászka-tanulmányok. Szerk. Mózássy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015. 103–105.

63 Nemzeti Újság, 1920. október 24. 1–2.

64 A javaslat a felsőoktatásba felvehető hallgatók létszámát korlátozta egyrészt „nemzethűségi alapon”, másrészt a férőhelyek számától függően. A törvényjavaslatot – egyéni képviselői indítványra – olyan kiegészítéssel szavazták meg, amely szerint „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedrészét”, ami a gyakorlatban diszkriminálta a zsidó állampolgárokat. Az elfogadott törvény szövegét (1920. évi XXV. törvényikk) lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440> (letöltés: 2016. január 8.).

65 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 7.

19. században is felismerték, hiszen ők már akkor is fajvédők voltak, amikor tiltakoztak a polgári házasság és az izraeliták vallási recepciója ellen. Krüger – bár óvott a túlzásoktól – fajvédelmet követelt a szociális kérdés megoldásánál is.⁶⁶ A korban tipikusnak tekinthető Bernolák Nándor képviselő véleménye, aki 1924-ben a gazdasági liberalizmus „pusztító munkáját” okolta a magyarság hanyatlásáért. Értelmezése szerint a szabad versenyben nem mindig a jobb, a nemesebb, hanem igen sokszor az erkölcstelenebb kerekedett felül. A zsidók szerint így először „elfoglalták” a kereskedelmet és „kiszorították” onnan a keresztényeket, majd „rátették kezüket” a nagyiparra, „kivetették hálójukat” a magyar föld után, azután az értelmiségi pályákat kezdték „elfoglalni”, és 1918-ban elérkezettnek látták az időt arra, hogy a politikai hatalmat is megszerezzék és eljött az a kor, amikor „Izrael volt a király”.⁶⁷ A zsidóság gazdasági befolyását más szónokok is visszaszorítandónak tartották, mint például az akkor már csak képviselő Haller István 1923-ban vagy Schandl Károly földművelésügyi államtitkár 1927-ben, de anélkül, hogy emiatt elmarasztalták volna a zsidókat.⁶⁸

Az 1920-as évek végére ugyanakkor az a felfogás is újra megjelent a katolikus nagygyűléseken, amely pozitívan tekintett a vallásos zsidóságra. Nem ítélte el kollektíven az egész zsidó közösséget, hanem különbséget tett a „destruktívnak” minősített eszmék követői, illetve a saját vallásához ragaszkodó, ezért elismerésre méltónak ítélt zsidók között. 1929-ben Vass József miniszter az antiszemitizmustól távol álló Zichy Nándor gróf emlékét felidézve arra figyelmeztetett, hogy „a legmagasabb szempont az istenkeresés szempontja”.⁶⁹

A felekezeti kérdés

A korszak katolicizmusának szemszögéből nézve a zsidókérdésnél nagyobb jelentőséggel bírt a protestánsokhoz való viszony, ami a nagygyűlési beszédekben is tükröződött. A Horthy-rendszer önlegitimációjában kiemelt szerepet játszott a keresztény felekezetek közötti összefogás. Ez még fontosabbá vált Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől, 1921-től. A református államfő és a református kormányfő tudatában volt annak, hogy rendszerüket protestáns túlsúllyal vádolhatják, ezért a felekezeti béke hangoztatása a kor politikai kultúrájának kötelező elemévé vált.⁷⁰ Ezzel természetesen a katolikusok csak részben értettek egyet. Zichy János 1922-es beszédében a nagygyűlésen – ugyan a felekezeti összetartás hosszas méltatása mellett – egyértelművé tette,

66 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 3–4.

67 Nemzeti Újság, 1924. október. 14. 12.

68 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 10., 1927. október 19. 5.

69 Nemzeti Újság, 1929. október 30. 19.

70 *Spannenberger, N.:* i. m. 76.

hogy a katolikusok továbbra is maguknak követelik a vezető pozíciót, „melyet a történelem folyamán mindig becsülettel” töltöttek be. A nyomaték kedvéért hozzátette, hogy ezt az igényt az állam- és a kormányfőnek is tudomásul kell vennie.⁷¹ Követelését a következő évben szinte szó szerint megismételte.⁷²

A felekezeti viszonyban az egyik legkomolyabb feszültségforrást az egyházi birtokok helyzete jelentette. A főpapság attól tartott, hogy a kormányzat az 1920-as Nagyatádi-féle földtörvény végrehajtása során a katolikus egyháztól kisajátított földekből tízezer holdat a protestánsoknak juttat, és ennek elhárítására a nagygyűlés által biztosított nyilvánosságot is igyekezett felhasználni.⁷³ 1923-ban, a Katolikus Népszövetség gyűlésén Bozsik Pál prépost emiatt arra figyelmeztette hallgatóit: „a mai kormány látszóan jóindulatú, de nem feledjük, hogy minden támogatásért, amelyet az egyháznak nyújt, súlyos árat kell fizetnünk.”⁷⁴ Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek a záróülés nyilvánossága előtt a katolikus képviselők fellépését kérte a birtokok védelmében,⁷⁵ a nagygyűlés egyik szakosztálya pedig egyenesen azt javasolta, hogy szükség esetén hívjanak össze rendkívüli nagygyűlést az egyházi birtokok védelmére.⁷⁶

Sok katolikus kárhóztatta az „általános kereszténység” térnyerését is, hiszen attól tartottak, hogy az hitéleti közönyhöz fog vezetni.⁷⁷ Ennek maga a pápai nuncius is hangot adott, aki az 1923. évi nagygyűlésen arra biztatta a híveket: „a magyar katolikusok vallási jelszava is ez legyen: Nem, nem, soha! A felekezeti béke nem jelenti és nem jelentheti a hitbeli közönnyt, mely magától támad a nép lelkében, ha engedjük, hogy jelen legyen a szertartásokon, ahol sajnálatos vegyülekben következik egymásra a szentmise és a katolikus pap áldása, a protestáns pásztor beszéde és áldása, a Talmud éneke és a zsinagóga rabbijának áldása.”⁷⁸ Egy kísérfőrendezvényen Hanauer Árpád István váci püspök még harciasabban fogalmazott az állami iskolák történelemtanításának szellemisége kapcsán. Úgy vélte, az oktatást a protestáns történelemszemlélet irányítja, és „valóságos katolikusellenes szellem kapott lábra”, amely kizárólag a nemzeti történelem függetlenségi hagyományait tartja értékesnek, egyoldalúan dicsóítja Erdély református fejedelmeit, a Habsburgokat viszont démonizálja. Ezért azt sürgette, hogy legalább a katolikus iskolákban „objektív és vallásos szellemű” legyen a történelemoktatás.⁷⁹

71 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 3.

72 *Zichy János*: A katolikus társadalom ünnepén. Nemzeti Újság, 1923. október 7. 1.

73 *Csizmadia A.*: i. m. 172.

74 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 6.

75 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 6.

76 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 8.

77 *Bangha Béla*: Az egységes keresztény front és a katolicizmus. Magyar Kultúra 8. (1921) 2. sz. 107–109.

78 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 3.

79 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 3–4.

Miután az ország helyzete stabilizálódott és csökkent a radikális baloldali fordulattól való félelem, a felekezetek közötti ellentétek egyre nyíltabban törtek felszínre.⁸⁰ Komoly feszültségeket okozott a Szentszék törekvése a „*communicatio in sacris*”-t⁸¹ jelentő közös felekezeti ünnepek felszámolására. Emiatt a felekezeti béke megbontásával vádolták a katolikus püspököket – akik különösen kényes helyzetben voltak, amit jól jelez, hogy a budapesti nunciusok visszatérően nehezményezték a Vatikánba küldött jelentéseikben a magyar hierarchia túlzott engedékenységét a protestánsokkal való együttműködés terén, sőt a vallási közösködés dolgában is.⁸²

Csernoch János hercegprímás – a püspöki kar egyetértésével⁸³ – az 1926. évi nagygyűlés záróbeszédében kijelentette, hogy a katolikusok nem akarnak kultúrharcot, sőt az ellentétek mélyítését hazaárulásnak tartanak.⁸⁴ A békülékeny megnyilvánulás hatását azonban csökkentette Zichy János nyitóbeszéde, aki szavá tette: „Számáranyunkhoz képest nem érvényesülünk.” Úgy vélte, a katolicizmus a legértékesebb az állam számára, mert „a legkonzervatívabb, így a legnagyobb államfenntartó erő”. Ezért előtérbe kell lépnie, nem önzésből, hanem az ügyért, amelyet képvisel. „Mi a katolikus hívek számára követeljük a megfelelő pozíciót és a megfelelő érvényesülést az egész vonalon” – mondta nagy tapsok kíséretében. Hangsúlyozta, hogy elismeri a többi felekezet törekvéseit a destrukció elleni harcban, de azért „az irányító szerepet mégis mi követeljük magunknak”.⁸⁵ A beszéd nagy hullámokat vert, a budapesti osztrák követ szerint ez jelentette a felekezetközi viszonyban az első komoly konfliktust.⁸⁶ A protestánsok élénk tiltakozását követően – Raffay Sándor evangélikus püspök már arról beszélt, hogy államvallássá akarják tenni a katolicizmust⁸⁷ – Bethlen István miniszterelnök is sajnálatát fejezte ki a polémiák miatt, és az indulatok lecsillapítására szólított fel.⁸⁸

Zichy, aki egyben a kormánykoalíció kisebbik pártjának elnöke volt, a következő nagygyűlésen ennek megfelelően már a megbékéléstről, egymás megbecsüléséről, a destrukcióval szembeni összefogás fontosságáról beszélt. Azt hangoztatta, hogy a

80 *Giczi Zsolt*: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest, 2009. 134.

81 Részvétel az istentiszteletben. Itt a más felekezetek istentiszteletén való megjelenést, illetve az abban való közreműködést jelenti.

82 *Tóth Krisztina*: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt*. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 244–248.

83 A magyar katolikus i. m. 186.

84 Nemzeti Újság, 1926. október 13. 7.

85 Nemzeti Újság, 1926. október 12. 13–14.

86 *Spannenberger, N.*: i. m. 75.

87 Az Est, 1926. október 8. 1–2.

88 Nemzeti Újság, 1926. október 19. 1.

katolikusoknak nemcsak a tradíció, hanem saját munkájuk révén kell vezető erővé válniuk, amihez erkölcsi megújulást sürgetett, és azt indítványozta, hogy „A Katolikus Nagygyűlések – eltérve az eddigiektől – legyenek elsősorban nagyszabású lelki gyakorlatok és csak másodsorban társadalmi és politikai jelentőségű akciók”.⁸⁹ Szavait azonban hallgatósága – az integralista lapok szerint – hangos elégedetlenséggel fogadta.⁹⁰ A felkorbácsolt indulatokat tehát nem volt könnyű lecsillapítani. A felekezeti vitatémák ezt követően is nagy súllyal szerepeltek, a nagygyűlések szónokai azonban igyekeztek megakadályozni az indulatok felkeltését, és tekintettel lenni a kormányzat és a többi felekezet érzékenységre. Jól példázza ezt az 1929-es eset, amikor Glattfelder Gyula – a kérdés rendkívül kényes voltára való tekintettel – a nagygyűlés előtt a püspöki kar ülésén előre ismertette beszédének gondolatmenetét, amivel azonban – szavai szerint – „nem polemizálni, hanem a katolikus álláspontot határozottsággal kidomborítani” szándékozott.⁹¹

A házassági jog reformja

Bár Schioppa nuncius 1923-ban és 1924-ben is kérte a püspöki kart, hogy a nagy nyilvánosság előtt lépjen föl a válások ellen,⁹² a házasság kérdése a nagygyűlésen csak az 1920-as évek végén kapott igazán nagy súlyt. Ez egyrészt az új prímás személyével magyarázható, hiszen Serédi Jusztinián régóta foglalkozott a házassággal. Már az elnöklétével tartott első püspökkari értekezleten, 1928 márciusában felmerült a polgári házasságról szóló törvény felülvizsgálatának igénye. A testület és a prímás azonban a törvény megváltoztatásának követelését csak a biztos siker reményében kívánta felvetni.⁹³

Az 1929-es nagygyűlésen Láng János országgyűlési képviselő beszélt a kérdésről, melyet úgy próbált meg szalonképessé tenni a szélesebb közvélemény számára, hogy a nemzeti hanyatlás narratívájába illesztette. Kijelentette, hogy a válást lehetővé tévő törvény „a házasság intézményét egyenesen csődbe juttatta”, amivel a nemzetet „a pusztulás örvényébe taszította [...]”. S ha nincsen gyümölcsozása a fának, nem meddő epekedés-e a magyar integritás kérdése? Úgy vélte, hogy a törvény a lelkiismereti szabadság korlátozása, mert az a katolikusok számára csak egy előzetes polgárjogi aktus, tudniillik a polgári házasságkötés teljesítése esetén engedélyezi az egyházi esküvőt. Azt hangoztatta, hogy a társadalom többsége ma is szentségi házassá-

89 Nemzeti Újság, 1926. november 12. 13.

90 *Czékus Géza*: Katolikus nagygyűlés. Magyar Kultúra 14. (1927) 20. sz. 910.; *Czapik Gyula*: A Katolikus Nagygyűlés után. Egyházi Lapok. Papok Közlönye 50. (1927) 10–11. sz. 162.

91 A magyar katolikus i. m. 270.

92 A magyar katolikus i. m. 111., 140.

93 *Csiky Balázs*: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Fejezetek a tegnapi világából. Tanulmányok. Főszerk. Gergely Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009. 198–199.

got köt. „A férge, a hitványa az, mely a liberális törvények oltalmát keresi. Ezek az esküszegők pedig nemzeti szempontból is megbízhatatlanok. A gyengejelleműek és esküszegők törvényét tehát el kell törölni” – követelte. A beszéd erőteljesen politikai jellegét mutatja az is, hogy végső aduként bevetette: Benito Mussolini⁹⁴ Olaszországa nem engedi meg a válást – Magyarország pedig lehetővé teszi az olaszok válását magyar állampolgárság megadásával. Mit gondolhat rólunk egyetlen barátunk? – tette föl a kérdést.⁹⁵ Láng egyébként arra készült, hogy saját akciót indít az ügyben, amelynek támogatása érdekében Serédi 1930 januárjában arra kérte espereit, hogy szólítsák fel a kerületük országgyűlési képviselőjét az egyházpolitikai törvények revíziójának megszavazására.⁹⁶

A kérdés jelentőségét mutatja XI. Pius pápa⁹⁷ 1930. december 31-én kiadott *Cas-ti connubii* kezdetű enciklikája, amelyben kiállt a házasság szentségi jellege mellett, és megerősítette a házassággal kapcsolatos egyházi tanítást. Ez a házasság kérdésének további felértékelődését hozta Magyarországon is: 1931-ben már Apponyi Albert elnöki megnyitójában is szó esett róla. Ő elsősorban a morális vonatkozásokat emelte ki: arról beszélt, hogy a válás tömegjelenséggé vált, olyannyira, hogy ott, ahol eladó leányok vannak, a nős férfit majdnem éppúgy partinak tekintik, mint a nőtlent.⁹⁸ A következő évben a hercegprímás is kiemelt feladatként beszélt arról, hogy meg kell valósítani az enciklikában lefektetett irányelveket, sőt azt is bejelentette, hogy az egyház csak azokat támogatja a hivatali állások megszerzésében, akik az egyéni és családi életükben megtartják az erkölcsi törvényeket.⁹⁹ Két évvel később, az 1934-es nagygyűlésen Serédi konkrét javaslatot is tett a polgári házasságról szóló törvény módosítására, ez azonban már az Actio Catholica által szervezett nagygyűlések időszakához tartozik.¹⁰⁰

A világiak mozgósítása

Az első világháborút követő nagygyűléseken is fontos maradt a tömegekre támaszkodás, a rájuk való hivatkozás igénye. Ahogy az egyik elnöki megnyitó fogalmazott, „nem az itt elhangzó szavak fognak ennek a katolikus nagygyűlésnek súlyt adni, hanem az, hogy hányan vagyunk”.¹⁰¹ Ebből a szempontból a nagygyű-

94 Benito Mussolini (1883–1945): a fasiszta Olaszország diktatori hatalmú miniszterelnöke 1922–1943 között, 1943-tól haláláig a Salò Köztársaság nevű bábállam vezetője.

95 Láng János: A családok és a családi egység megmentése. In: Magyar Katolikus Almanach. 1930–1931. Szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Stephaneum, Budapest. 305–311.

96 Csíky B.: Serédi i. m. 199.

97 XI. Pius, Achille Ratti (1857–1939): 1922-től 1939-ig római pápa.

98 Nemzeti Újság, 1931. október 13. I.

99 Nemzeti Újság, 1932. október 19. 7.

100 Csíky B.: Serédi i. m. 199–200.

101 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 2.

léseken különleges szerepet játszottak az 1920-as években százezres tömegrendezvényé váló eucharisztikus körmenetek. E körmeneteken nemcsak a résztvevők létszámát tartották fontosnak, hanem azt is, hogy a társadalom minden rétege képviseltetve legyen. Ezt tükrözi a *Nemzeti Újság* következő kommentárja: „Ez a királyi diadalmenet csodálatosan szép a maga nagy demokráciájában is.”¹⁰² A „demokratikus” jelleg bizonyítása miatt fontos hivatkozási ponttá vált a munkásság részvétele: 1927-ben például arról számoltak be, hogy a körmeneten négyezer vasutas és háromezer bányász vonult fel.¹⁰³

A világi hívek szerepe többször szóba került a nagygyűlési beszédekben. Leopold Antal a korszaknyitó 1920-as nagygyűlésen a dualizmus korában időről időre napi-rendre kerülő, de meg nem valósuló katolikus autonómiáról¹⁰⁴ beszélt. A Csernoch primás bizalmasának tekintett kanonok kifejtette, hogy „az autonómia szervezete csak a hierarchiával, a pápának és a püspöki karnak egyetértésében alkotható meg az egyháznak szellemében. Éppen azért ne azt kiáltuk a pápa és a püspökök felé: »demokratizálni az egyházat, több jogot az alsó papságnak!« [...]»¹⁰⁵ Néhány évvel később ugyan csak a demokrácia és az egyház viszonyáról beszélt Mikes János is. A szombathelyi püspök szerint az ugyan nem érvényes az egyházban, hogy a hatalom a néptől származik, de egyrészt a lelki hatalmat gyakorló egyházi hierarchiába bármely társadalmi rétegből be lehet kerülni, másrészt a hatalmat a nép összességéért gyakorolják. Ezenkívül véleménye szerint csak a lelki ügyekre igaz, hogy nem lehet a demokratikus elvet alkalmazni, és kívánatosnak tartotta a világiak bekapcsolását az egyház világi ügyeibe. Ezek közé számította a katolikus iskolák, a karitás, valamint az istentisztelet céljaira szükséges anyagi feltételek előteremtését. Czapik Gyula és Wolff Károly idesorolta a sajtó támogatását is, Breyer István pedig a missziókéét. A katolikus világiak bevonását Mikes azért tartotta szükségesnek, mert „jöhetnek más idők is, midőn az állam megvonja anyagi segélyeit”, sőt egyházüldözésbe kezd, ahogy az 1919-ben történt.¹⁰⁶ Prohászka Ottokár is kitért egy beszédében a problémára, mondván, hogy a laicizmussal és a hitelhagyással szemben van szükség a laikusok apostolkodásra, azaz a világiaknak az egyház érdekében végzett munkájára, amelynek megfelelő keretül szolgál az egyházközség.¹⁰⁷ A világi hívek jelentőségét a pápaság is felismerte. Ezt a vallásgyakorlat oldaláról jól mutatja a századelőn kormányzó X. Pius pápa¹⁰⁸ 1905-ös a rendelkezése, amely sürgette a világiak gyakori szentáldozását, amit Vass József egyik beszédében „az eucharisztia forradal-

102 *Nemzeti Újság*, 1923. október 9. 5.

103 *Nemzeti Újság*, 1927. október 18. 16.

104 A katolikus autonómia az egyház bizonyos mérvű önkormányzata – különösen az egyházi javak kezelése terén –, melyet az állam törvényei biztosítanak. Intézményes létrehozása érdekében a dualizmus korában három kongresszust is tartottak, eredménytelenül.

105 *Nemzeti Újság*, 1920. október 25. 5.

106 *Magyar Katolikus Almanach* II. 358–362.

107 *Nemzeti Újság*, 1926. október 12. 16.

108 X. Pius, Giuseppe Sarto (1835–1914): 1903-tól 1914-ig római pápa.

ma”-ként aposztrofált.¹⁰⁹ A világi hívek bekapcsolását az egyház életébe az 1922-ben megválasztott XI. Pius pápa kiemelt programjának tekintette, ezért buzdította a világ püspökeit az Actio Catholica létrehozására.¹¹⁰ Ezek után természetes, hogy Angelo Rotta nuncius az 1931. és az 1932. évi nagygyűlésen is hangsúlyozta a világi hívek megszervezésének fontosságát az AC keretében.

A szociális kérdés

Bár a szociális kérdés a dualizmus korában is szerepelt a nagygyűlések napirendjén, az 1920-as években különös aktualitást adtak ennek az 1918–1919-es forradalmak, majd az 1930-as évek elején a gazdasági világválság. Mindezek az események arra készítettek a politikai elitet, hogy ne zárkózzon el bizonyos társadalmi reformok előtt.¹¹¹ A katolicizmus vezetői számára ebben a kérdésben XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikája¹¹² szolgált útmutatóként, amelyhez 1931-ben XI. Pius *Quadragesimo annója*¹¹³ csatlakozott. Ezek nyomán a katolikus társadalmi tanítást a nagygyűlési szónokok is a liberális kapitalizmussal és a szocializmussal állították szembe: fontosnak tartották a magántulajdon fenntartását, ugyanakkor annak gyümölcséből a szegényebbeknek is juttatni akartak. 1931-től kezdve a témát érintő nagygyűlési szónokok olyan új gazdasági rendet szorgalmaztak, amely a szolidaritáson alapul. Ahogyan azt Glattfelder Gyula csanádi püspök kifejtette az 1931. évi nagygyűlésen: a magántulajdon szent, de nem korlátlan.¹¹⁴ A szociáldemokráciát elsődlegesen nem a tulajdonjoggal kapcsolatos álláspontja, nem is osztályharcossága, hanem ateizmusa miatt utasították el egyöntetűen. A katolicizmus vezetői ezért szerették volna eltávolítani tőle a munkásokat, akiknek összefogását az – emiatt szükségesnek és támogatandónak tartott – keresztényszocialista szervezetek végezték volna. Ugyanakkor Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök utolsó nagygyűlési beszédében hang-

109 Nemzeti Újság, 1928. október 9. 9.

110 Gianone András: Az Actio Catholica története i. m. 10–12.

111 Az 1920-as évekre nézve lásd *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris, Budapest, 1999. 284–285.

112 XIII. Leó, Vincenzo Gioacchino Pecci (1810–1903): 1878-tól római pápa. *Rerum novarum* kezdetű enciklikája az első pápai szociális körlevél: XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. (Rerum Novarum). Szent István Társulat, Budapest, [1931.]. Interneten: http://www.unitas.hu/sites/default/files/xiii_leo_-_rerum_novarum.pdf (letöltés: 2015. február 28.).

113 XI. Pius a *Rerum novarum* megjelenésének negyvenedik évfordulójára adta ki a *Quadragesimo anno* enciklikát, a magyar fordítását lásd Kalocsai főegyházmegyei hivatalos közlemények az 1931. évről. (A mellékletek között.) XI. Pius pápa apostoli körlevele [...] a társadalmi rend megújításáról és az evangéliumi törvényhez alkalmazásáról (*Quadragesimo anno*). Interneten: http://library.hungaricana.hu/hu/view/KalocsaiPuspoksegKozlemenyei_1931/?p-g=0&clayout=s (letöltés: 2015. augusztus 29.).

114 Nemzeti Újság, 1931. október 13. VI.

súlyozta, hogy a proletariátus hitehagyása miatt nem a szociáldemokrata szervezkedést kell hibáztatni, hanem a kapitalista termelést. Éppen ezért a „katolicizmusnak [...] kötelessége a proletarizmust megszüntetni”.¹¹⁵ Konkrét célkitűzéseket az ezen a területen legilletékesebb Vass József pap-miniszter fogalmazott meg, aki az 1926. évi nagygyűlésen szociális törvényalkotást sürgetett, konkrétan megemlítve az öregségi nyugdíjat és a munkások számára családi ház biztosítását. Az általa benyújtott 1928. évi XL. törvénycikk ténylegesen be is vezette a kötelező öregségi nyugdíjat a városi munkásság részére.¹¹⁶ Ugyancsak 1928-ban, a katolikus nagygyűlés szónoki emelvényén kérte, hogy a pápa adja ki a „Rerum novarum folytatását”, amelyben le kellene szögezni, hogy ha „valakinek vagyona van”, akkor annak hozzá kell járulnia ahhoz, hogy „a becstelen proletariátusi állapotból kiemeltessenek a munkában, termelő munkában résztvevő embermilliók”.¹¹⁷

A szociálpolitika mellett a karitásról kevesebb szó esett az 1920-as években. Érdeemes azonban megemlékezni Cesare Orsenigo nuncius 1928. évi beszédéről, amelyben megdicsérte a magyar katolikusokat a plébániai gyermeknyaraltatás és a házhoz menő szegénygondozás megszervezése miatt. A budapesti egyházközségek és a székesfőváros ugyanis – a források alapján – 1927-től kezdve minden évben több ezer rászoruló gyermeket nyaraltattak vidéken a helyi papság támogatásával, és ugyanebben az évben indult útjára az Egri Norma¹¹⁸ valóban újszerű szegénygondozása. A karitás kérdése azonban érthető okokból a gazdasági világválság kitörését követő első nagygyűlésen kapott különleges hangsúlyt. 1931-ben ráadásul két szociálisan érzékeny szent, Árpád-házi Szent Erzsébet és Páduai Szent Antal kerek évfordulóját ünnepelte az egyház. Így az 1931. évi nagygyűlésen mind Apponyi Albert megnyitóbeszéde, mind Serédi Jusztinián záróbeszéde kiemelte a karitás fontosságát, amelyre a hercegprímás szerint addig van szükség, „amíg a gazdasági és szociális revíziót az egyház és [...] az államhatalom összefogásával megvalósíthatja”.¹¹⁹ Ekkor már javában zajlott az esztergomi főegyházmegegyében az egyházközségi karitászcsoportok megszervezése, és a nagygyűlést követő püspökkari tanácskozáson elhatározták ennek kiterjesztését az egész országra.

115 Nemzeti Újság, 1926. október 12. 15.

116 Kovrig Béla: Magyar társadalmpolitika. Osiris, Budapest, 2011. 167–179.

117 Nemzeti Újság, 1928. október 9. 9. Az 1931. évi nagygyűlésen Ernszt Sándor vissza is emlékezett erre a felhívásra, jelezve egyúttal, hogy nem Vass József kérésére adták ki a *Quadragesimo anno* enciklikát.

118 A szegénygondozás sajátos magyar formája. 1926-ban Oslay Oszvald ferences házfőnök dolgozta ki Egerben, célja az összes felekezetek, hatóságok és az egész társadalom összefogása a szegénykérdés megoldására. 1927-ben szegénygondozó bizottságot alakítottak, önkéntesek segítségével látták el a kerületekre osztott várost. A módszert 1936-ban belügyminiszteri rendelet Magyar Norma néven országossá tette. Részletesebben lásd *Mihalovics Zsigmond*: A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1942. 281–289. és *Gergely J.*: A katolikus egyház i. m. 201–202.

119 Nemzeti Újság, 1931. október 14. 8.

A budapesti – sőt bizonyos tekintetben az országos – szeretetszolgálat összefogására 1931-ben jött létre a Szent Erzsébet Karitászi Központ, amelynek érseki biztosává Serédi hercegprímás Mihalovics Zsigmond herminamezői plébánost nevezte ki, aki majd 1933-tól kezdődően mint az AC országos igazgatója, a katolikus nagygyűlések szervezésében is fontos szerepet játszott.¹²⁰

A szociális kérdés kapcsán ugyanakkor óriási támadási felületet jelentett az egyházi vagyon. A *Népszava* az 1931. évi nagygyűlésen elhangzottakat úgy kommentálta, hogy „a magyar, katolikus egyház, amelynek valóságos ereje a latifundiumokban van [...] az új irányelveknek csak halovány és igazi csengés nélküli szavait hullatja az éhező embermilliók tömegébe, de különben egyetlen komoly lépést sem tesz a szociális igazságosság útján”.¹²¹ Kétségtelen tény, hogy a katolikus egyházi birtokok 85 százaléka nagybirtoknak minősült: 1925-ben a Vallás- és Tanulmányi Alapot figyelmen kívül hagyva harminchét egyházi intézmény (püspökség, káptalan, szerzetesrend stb.) rendelkezett ezer katasztrális holdat meghaladó birtokkal, sőt ezen belül húsz tízezer holdnál is többel.¹²² Márpedig a Horthy-korszak talán legnagyobb társadalmi problémájának a földkérdés számított, amelyre az 1920-as Nagyatádi-féle törvény¹²³ és annak évekig elhúzódó végrehajtása csak csekély gyógyírt jelentett. A földreform kérdése természetesen a katolikus nagygyűléseken is megjelent, különös hangsúllyal 1923-ban, a Nagyatádi-féle földtörvényt kiegészítő törvényjavaslat tárgyalása idején, valamint a gazdasági világválság után. A nagygyűlési szónokok egyöntetűen az egyházi birtokok védelmét szorgalmazták: 1923-ban azzal az indoklással, hogy célvagyonként jelentős kulturális, oktatási és szociális intézményeket szolgálnak, 1931-ben pedig ezt kiegészítve azzal, hogy így az egyházi intézmények fenntartása nem a kisembereket terheli.¹²⁴

A fenti témák jól mutatják, hogy a nagygyűléseken rendszeresen előkerültek a Horthy-korszak első felének legfontosabb társadalmi, politikai kérdései, és kiviláglik az is, hogyan gondolkodtak ezekről a katolicizmus közéleti reprezentánsai. Lát-

120 A magyar katolikus i. m. 378–379.

121 A lélek tápláléka és a test éhsége. *Népszava*, 1931. október 13.

122 *Gergely J.*: A katolikus egyház i. m. 270–272., 279–299., 305. Az ezer holdat a nagybirtok alsó határaként rögzítette – többek között – az 1924. évi VII. törvény cikk 13. §.

123 A Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevéhez kötődő 1920. évi XXXVI. törvény (illetve az azt módosító 1924. évi VII. törvény) a megművelhető földterület 8,5%-át, 1 millió 120 ezer katasztrális holdat vett igénybe földosztás céljaira. Ebből 186 ezer földnélküli mezőgazdasági munkás, 115 ezer kis- és törpebirtokos, 40 ezer kisiparos és ipari munkás, 30 ezer hadirokkant, 25 ezer hadiözvegy, ezer felnőtt hadiárva és kétezer-ötszáz vitézségi érmes frontarcos kapott. A földreform így családtagokkal együtt legalább másfél millió embert érintett. Ezenkívül az 1920. évi XXIX. törvény alapján több mint negyedmillióan kaptak házhelyként 600 négyzetméteres építési telket. *Sipos József*: A földkérdés. In: Gróf Bethlen István és kora. Osiris, Budapest, 2014. 114–118.

124 Haller István és Csernoch János 1923. évi nagygyűlési beszédei. *Glattfelder Gyula*: A gazdasági válság lelki okai. Nemzeti Újság, 1931. október 13. VI.

ható, hogy véleményük bizonyos területeken (mint például a protestánsokhoz való viszony kérdésében) eltérő volt, ami jelzi, hogy egyes közéleti kérdések esetében nem lehet egységes katolikus álláspontról beszélni.

A forrásközlés szempontjai

Az Országos Tudományos Kutatási Alap által elfogadott eredeti kutatási programunk a katolikus nagygyűléseken elhangzott előadások hiteles szövegeinek összegyűjtését és közlését tűzte ki célul. Munkánk során azonban mérlegelnünk kellett, vajon szükséges-e kiadni az 1920 és 1932 közötti nagygyűlések összes fellelhető beszédét, beleértve a miséken és a körmenetekben elhangzott szentbeszédet, valamint a kisebb-nagyobb egyesületi ülések és más rendezvények szónoklatait is. Jelen forráskiadvány csak a közéleti szempontból legfontosabb eseményeken, a nyilvános üléseken elhangzottakat adja közre, és ott sem mindenhol a teljes szöveget. Ennek egyik oka a terjedelmi korlát, a másik pedig a megfelelő források hiánya. A kísérorendezvények beszédeinek közlésére nemcsak csekélyebb forrásértékük miatt nem vállalkozunk, hanem azért sem, mert legnagyobb részükről csak rövid összefoglalók maradtak fenn.

Sajnálatos módon a beszédek eredeti kéziratait nem sikerült fellelni. A Prímási Levéltárban találtunk ugyan egy 1932-es levelet, amely arról tanúskodik, hogy a beszédeket elküldték Esztergomba, hogy a hercegprímás átolvashassa, de onnan vissza is küldték az Országos Katolikus Szövetségnek. Ennek irattára pedig nem került elő, feltehetően Budapest 1944–1945-ös ostromakor megsemmisült. Ugyanakkor a pápai nunciusok beszédeit – két kivétellel – sikerült megtalálni a Vatikáni Titkos Levéltárban.¹²⁵

Szerencsére a beszédek egy része a Horthy-korszakban külön kiadványban is megjelent. Az Országos Katolikus Szövetség közzétette az 1926–1929-es évek valamennyi fontos nagygyűlési beszédét a Magyar Katolikus Almanach köteteiben, amelyek kiadásával a püspöki kar bízta meg.¹²⁶ Ezenkívül a korszak nagygyűlési vezérszónokai közül Prohászka Ottokár, Bangha Béla és mások (Czettler Jenő, Glatt-

125 ASV ANU Lorenzo Schioppa olasz nyelvű beszédei: busta 3. fasc. 4/1. ff. 517–518. (1920), busta 6. fasc. 1/4. ff. 111–112. (1922), busta 7. fasc. 1/2. ff. 63–64. (1923), busta 11. fasc. 2/4. ff. 102–104. (1924); Cesare Orsenigo olasz, illetve magyar nyelvű beszédei: busta 17. fasc. 10. f. 270. (1926, olasz), busta 21. fasc. 4. ff. 257–258. (1927, olasz), busta 24. fasc. 9/2. ff. 373–376. (1928, magyar), Angelo Rotta latin nyelvű beszédei: busta 37. fasc. 10. f. 376. (1931), busta 40. fasc. 7. ff. 255–256. (1932). Orsenigo nuncius 1925-ös és 1929-es beszédét nem sikerült fellelni.

126 Magyar Katolikus Almanach I–V. évfolyam. Szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Országos Katolikus Szövetség, Budapest, 1927–29, 1931. A továbbiakban Almanachként hivatkozunk rá a megfelelő kötetszámmal jelezve. Az Almanach kiadására való felkérésről az 1926. márciusi püspökkari konferencián esett szó. A magyar katolikus i. m. 177.

felder Gyula, Hóman Bálint, Klebelsberg Kuno, Schütz Antal, Tóth Tihamér, illetve Schioppa nuncius) beszédeinek egy részét is kiadták.¹²⁷ Újabban pedig Fazekas Csaba kutatásainak köszönhetően megjelent két olyan Prohászka-beszéd kritikai kiadása, amelyet nem vettek fel a székesfehérvári püspök összegyűjtött művei közé.¹²⁸ Egyes beszédek korabeli folyóiratokban jelentek meg, így Lepold Antal 1924., Schütz Antal 1925., Mailáth József 1929. vagy Ernst Sándor 1931. évi beszéde.¹²⁹ A nagygyűlési szónoklatok többségét azonban a korszakban külön nem publikálták, ezekről csak a korabeli sajtó (elsősorban a katolikus napilapok) beszámolóiból értesülhetünk.¹³⁰

A fentiek miatt forráskiadásunkban a nagygyűlésekről a legrészletesebben tudósító *Nemzeti Újság*ot vettük alapul, amely a beszédek egy részét teljes egészében közölte, a többit pedig kivonatossan, illetve összefoglalva ismertette. Ez az orgánium volt az 1919-től működő katolikus lapkiadó, a Központi Sajtóvállalat Rt. reggeli napilapja,¹³¹ amely olvasótáborként a keresztény középosztályt, elsősorban az értelmiséget célozta meg. A lap egészen 1944-ig megjelent, tehát a korszak egészét átfogta. A kiegyensúlyozottság megőrzése érdekében a nyomtatásban kiadott beszédeknek is csak a *Nemzeti Újság* által közölt szövegét vettük alapul. Ezt az is indokolja, hogy a sajtótudósítás többnyire pontosabban adja vissza az élőszóban

127 Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Szerk. Schütz Antal. Szent István Társulat, Budapest, 1927–1929. (a továbbiakban: POÖM). A nagygyűlési beszédek a XIII. kötetben szerepelnek. Mai helyesírással néhány éve is megjelent egy Prohászka-válogatásban: *Prohászka Ottokár: Modern Pünkösöd*. Szerk. Frenyó Zoltán. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.; Bangha Béla összegyűjtött munkái XXIII., XXIV., XXVI. kötet. S. a. r. Bíró Bertalan. Szent István Társulat, Budapest, 1941–1943.; *Czettler Jenő: Agrárkérdés és katolicizmus. Különnyomat a Magyar Gazdák Szemléje 1923. évi októberi számából*, Budapest; *Glattfelder Gyula: A gazdasági világválság lelki okai*. Szeged, 1931.; *Hóman Bálint: Történelem és katolicizmus. Beszéd a XVII. Országos katolikus nagygyűlésen, 1925. október 13-án*, Pallas, 1925.; *Klebelsberg Kuno: A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében. A XVI. Országos kath. nagygyűlésen (1924) tartott beszéd*. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum, Budapest, 1927. 623–627.; *Schütz Antal: Katolikus nemzetnevelő feladatok*. In: Schütz Antal: Az Ige szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek. [Hungária], Budapest, 1928. 417–425.; *Tóth Tihamér: Divat és házasság. Credo röpiratok 3. 1926 advent*; *Tóth Tihamér: Divat és házasság*. In: Tóth Tihamér összegyűjtött munkái XII. kötet. Szent István Társulat, Budapest, [1936.] 194–202.; Schioppa Lőrinc pápai nuncius ünnepi beszéde a XVII. országos katolikus nagygyűlésen, 1924. október 12-én. Központi Sajtóvállalat, [Budapest,] 1924.

128 *Fazekas Cs.*: Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 417–430.; *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 153–174.

129 *Lepold Antal*: A magyar katolikus egyház és az interregnum. *Religio* 1925/I. 31–36. *Schütz Antal*: Katolikus nemzetnevelő feladatok. *Katolikus Nevelés* 1926/I. 4–11. *Mailáth József*: Szocializmus és katolicizmus. *Katolikus Szemle* 1929/10. 888–897. *Ernst Sándor*: Az élet és gazdasági élet. *Néptanítók Lapja*, 1931. november 1. 31–32.

130 Sajnálatos tény, hogy a korszakból nem állnak rendelkezésre a *Magyar Kurír* híradásai, amelyek a beszédek, legalább rövidítve vagy összefoglalva közölték.

131 *Klestentz T.*: A katolikus sajtómozgalom i. m. 201–202.

ténylegesen elhangzottakat, mint a később megjelentetett, gondosan szerkesztett kiadvány. A kortársak pedig nyilvánvalóan az elhangzott beszédekről értesültek, ezekre reagáltak, ezek váltottak ki hatást a közéletben – ezért ezek a szövegvariánsok a legérdekesebbek a számunkra. Különösen szemléletes az összevetés Prohászka esetében, aki szónoki hevületében többször eltért az eredetileg leírt és utólag kiadott szövegtől.¹³²

Ugyanakkor az Almanachban és más kiadványokban megjelent beszédeket felhasználtuk a *Nemzeti Újság* által közölt szöveg javítására, illetve a lapban töredékesen hozott, ám történelmileg értékes szövegek kiegészítésére. Kiadvány hiányában, az 1920–1925 és 1931–1932 közötti nagygyűlések esetében, e célokra az 1925-ig Rákosi Jenő nevével fémjelzett *Budapesti Hírlap* tudósításait hasznosítottuk. E lap kiválasztását indokolja egyrészt, hogy a korszak egyik legfontosabb konzervatív politikai napilapjaként szintén részletes tudósításokat közölt a nagygyűlésekről, másrészt az, hogy elektronikus és jól kereshető változata megtalálható az Arcanum Digitális Tudománytárban. A *Nemzeti Újság* szövegverziójának kiegészítésére és javítására esetenként megnéztük a Központi Sajtóvállalat másik két napilapját, az *Új Nemzedéket* és az *Új Lapot* is.

A sajtóból származó alapszöveget igyekeztünk az élőbeszédhez közelíteni. Ezért a közönség magatartására vonatkozó utalásokat (például: derültség, nagy taps), a szónokra vonatkozó közbeékeléseket (például: mondotta) elhagytuk. A rövidítéseket (például: kat.) minden esetben feloldottuk, hiszen azok nem a szerzőtől, hanem a sajtó munkatársaitól származnak. A beszédeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közöljük. A nyilvánvaló sajtóhibákat átirtuk, a többi hibára a jegyzetekben utaltunk. A bibliai hivatkozásoknál a szokásos formát (például: Mt 5,6) használtuk, a jegyzetekben szereplő szentírási idézeteket pedig az 1997-es „Káldi-Neovulgáta”¹³³ fordításában közöljük, mert ezt tartottuk a rendelkezésünkre álló bibliafordítások közül a legautentikusabbnak. A jegyzetekben szereplő név- és fogalommagyarázatok elkészítésében elsősorban a Magyar Katolikus Lexikon szócikkei, illetve az egyes országgyűlési almanachok nyújtottak segítséget.¹³⁴ Ugyanezeket a forrásokat használtuk a szónokok listájának összeállításakor is, amelyet a kiadvány végére illesztettünk.

Végül szeretnénk megköszönni mindazt a segítséget, amelyet munkánk során kaptunk, így kiemelten is Adriányi Gábor, Balogh Margit, Bárányi Zsófia, Csíky Ba-

132 Mózessy G.: Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken i. m. 93.

133 [Http://szentiras.hu/KNB](http://szentiras.hu/KNB). A Káldi-Neovulgáta Káldi György fordítását veszi alapul, amely pontosan követi a korszakban a hivatalos latin bibliának tekintett Vulgátát. E szövegen a Káldi-Neovulgáta csak szükség (helytelen értelmezés, a magyar nyelv időközbeni fejlődése) esetén változtatott. <http://www.biblia-tarsulat.hu/docum/neovulgata.htm> (letöltés: 2016. április 23.).

134 Magyar Katolikus Lexikon I–XV. Főszerk. Diós István. Budapest, 1993–2010. <http://lexikon.katolikus.hu>; Az országgyűlési almanachok közös honlapja: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_almanach/.

lázs, Lénár Andor, Mózesy Gergely, Stróbl Erzsébet és Szögi László szakmai tanácsait. Itt szeretnénk köszönetet mondani Damásdi Zoltánnak, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban a 83799 számú OTKA-program keretében a katolikus nagygyűlésekről összeállított inventáriumát megosztotta velünk. Munkánkat néhai professzorunk, Gergely Jenő emlékének ajánljuk, aki eredetileg tervbe vette a nagygyűlések beszédeinek kiadását, ám korai halála megghiúsította vállalkozását.